

Kinda István

Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák

Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben

1. Bevezető

Elemzésemben a téglavetés mint tradicionális mesterség és termelői magatartás erőterében az 1990-es évektől napjainkig végbement gazdasági és társadalmi folyamatokra, Nagyborosnyó község cigány¹ társadalmának a téglavetés és a külföldi vendégmunka elütő alternatívái, illetve speciális együttműködési közötti többszörös rétegzettségére koncentrálok.

Nagyborosnyó község az egykori Háromszék,² ezen belül Sepsiszék települése, további hat falu – Cófalva, Lécfalva, Várhegy, Feldoboly, Kisborosnyó és Kispatak – községközpontja. A faluban nincs gázvezeték és nincs kábeltévé-hálózat. Az oktatás az I–VIII. osztályos iskolában zajlik, a vallási élet szintere egy református és egy római katolikus templom, valamint a Jehova Tanúinak Királyság-terme. A faluban több kereskedelmi egység működik, köztük öt vegyes, egy ipari cikket forgalmazó üzlet, egy cukrászda és négy kocsmá.³

A hét településből álló székely község 3112 fős lakosságából Nagyborosnyón jelenleg 1515 személy él.⁴ Etnikai összetétele az 1992-es népszámlálás alapján számszerűsítve a következőképpen alakult: az akkor 1442-es lélekszámú faluban 35 román, 1301 magyar és 106 cigány élt (Varga E. 1998. 82.). Az etnikai mutatók azonban még jelzésszerűen sem közelítik meg a reális nemzetiségi arányokat, mivel a falubeliek, a környező települések lakóinak meglátásai és saját tapasztalataim szerint Nagyborosnyó

1. A *cigány* megnevezés előítélet-mentes jelentéstartalmával dolgozom írásomban. Használatát a *roma* megnevezés helyett a faluban használatos, az öndefinícióra és a kizárásos szempontú, etnikai alapú megkülönböztetésre alkalmazott *cigány* etnonim indokolja. A hivatalos népszámlálási statisztika 1992-ben az 1442 fős faluban 106 cigányt jelöl (lásd Varga E. 1998. 82.). A helyi lakosok (magyarok és magukat cigánynak valló személyek egyaránt) a cigányok közösségen belüli létszámát 50–55 százalékban határozzák meg.

2. 1968-tól Kovászna megye.

3. Van cigány kézben lévő kereskedelmi egység is.

4. 2002-es adat a polgármesteri hivatal közlése alapján.

lakosságának körülbelül 35-40 százaléka cigány etnikumú. A jelentős arányú cigányság – az országos átlaghoz hasonlóan (Achim 2001. 230.) – előrehaladott asszimilációs fázisban van: nincs jellegzetes cigány viseletük, és egyetlen cigány nyelvjárást sem ismernek. Magyar anyanyelvükkel viszonylag teljes a régió magyar lakosságába való beolvadásuk.

Nagyborosnyó magyar–cigány lakosságot feltüntetető etnikai térképére a heterogenitás, a diaszpóraszerű egymásmellettség jellemző. Az etnikai különbségek legmegfoghatóbb jelei a mindennapok kulturális megnyilvánulásaiban, a két etnikum erőteljesen differenciált életstratégiáiban,⁵ a mindennapi élet erkölcsi mutatóiban, és nem utolsósorban a vallásgyakorlásban fedezhetők fel. A cigány–magyar együttélés ütközésmentes felszíni képe mögött személyi konfliktusok, társadalmi-etnikai frusztráltság, kisebbségi komplexusok és az ezeket kiváltó eltolódott gazdasági erővonalak érzékelhetők. A helyzet komplexitását fokozza, hogy az etnikai és szocio-ökonómiai jelenségek mellett erőteljes vallási-felekezeti aspektus is kidomborodik a Jehova Tanúi⁶ és a református csoportok közti szembenállásban, ami szintén gazdasági téren csapódik le, és végső soron a lokális társadalmi rétegződés egyik meghatározó komponensévé válik.⁷

Kutatásom kiindulópontja az a hipotézis, hogy a falu cigány társadalma több, a gazdasági állapotot meghatározó életstratégiák mentén (nem genealógiailag!) elkülönülő csoportra oszlik, amelyek pozicionálódása a rendszerváltozás óta eltelt tizenöt év alatt nagyrészt végbement – egy csoport nagyon szegény maradt, a másik meggazdagodott –, és feltételezem, hogy ez a szereposztás nagy vonalakban állandósult, és kihat a következő időszakokra is. A csoportok lehatárolása kutatói szemszögből releváns, a cigány lakosság belső rétegzettségének árnyaltabb megragadását szolgálja. Már az elején jelezném, hogy az általam elkülönített csoportok között fennáll a mindennapi kommunikáció – akár gazdasági (téglavetés és/vagy vásárlás), akár szociális indíttatások (pl. sok szektásnak reformátusok a rokonai) miatt. Nagyobb felbontásban egy szegény és egy gazdagabb csoportot

5. A falu öregedő magyar lakossága túlnyomórészt mezőgazdasággal és állattartással foglalkozik. Az aktívabb korcsoport igyekszik cégek alkalmazásába kerülni a környező városokban, ami rövidebb távon ingázó, majd kétlaki, végül teljesen kiköltöző magyar lakosságot eredményez.

6. Az 1992-es statisztika 129 egyéb vallásút – azaz Jehova Tanúit – tart nyilván (Varga E. 1998. 132.). Azóta számuk tovább gyarapodott.

7. A szektásodást és annak gazdasági dimenzióit ebben a dolgozatban nem tárgyalom. Külön tanulmányt érdemel annak vizsgálata, hogyan függ össze a vallási konverzió a gazdasági felemelkedéssel, amit jelen esetben általános rácsodálkozás és kisebb mértékű társadalmi elismerés követ.

különíték el: ez utóbbi csoport profitorientált tevékenységeinek függvényében még tovább szegmentálódik (ami a megvalósított és főleg a nyilvánosságban megjelenített jövedelmekben mutatkozik meg).⁸

Az általam elkülönített cigány csoportok tehát:

Szegény:

– Itthon tevékenykedő, legfőképpen téglavetéssel, gyűjtögetéssel (vas és egyéb, beadásra szánt hulladék, éti csiga, gomba) foglalkozó, esetleg mezőgazdasági jellegű napszámos munkát is vállaló csoport.

Gazdag(abb):

– Külföldi (munka)migrációban árukereskedelemmel (kínai piaci portékák), üzleteléssel, sefteléssel foglalkozó, az itthoni téglavetés egyes fázisaiba időszakosan bekapcsolódó csoport.

– Külföldi stabil munkahellyel (szakképzetlen munkásként gazdaságoknál, építkezéseknél) rendelkezők (esetükben kisebb a jövedelem, mint az üzletelők esetében).

– Külföldön autók viszonteladásából származó és egyéb, nem tisztázott forrású jövedelmeket felhalmozó⁹ szűk csoport. Ők állnak a cigány lakosság gazdasági struktúrájának a legtetetjén.

A szegény és a gazdag csoportok felekezeti vonatkozásai: a református cigányok jelentős hányada a szegény csoportba tartozik, a Jehova Tanúi javarésze migráns, azaz a gazdagabb csoportba tartozó család tagja.

Meglátásom szerint a szegmentáltság a tehetősebb csoport további gazdasági előrelépéséhez, a szegényeknek pedig beláthatatlan idejű gazdasági stagnálásához, vegetálásához, tartós szegénységhez vezet, és ezzel fenntartja a lokális egyenlőtlenségek rendszerét. Nem azt állítom, hogy a gazdasági alapon meghúzott határok közt lehetetlen az átlépés, hanem azt, hogy a kiugrás előfeltételének tekintett életstratégiákat – többek közt a munkaetikát is – követő családok olyan kényszer-, illetve versenyhelyzetet alakítottak ki, amely a szegények számára előnytelen feltételeket teremt a stagnálásból való kilépéshez (a legnagyobb problémát számukra az útlevel és a megszerzése körüli hivatalos procedúra jelenti). A tehetősebbek a munkaerő-piac és gazdasági struktúra réseibe oly módon illeszkedtek, hogy a tevékenységüket ellehetetlenítő szabályok, törvények életbe léptetéséig és következetes alkalmazásáig nem tartom valószínűnek e családok látványos gazdasági

8. Ez a társadalmi távolság és gazdasági alapú polarizáció ugyanakkor erőteljesebben mutatkozik meg a cigány lakosságon belül, mint a magyar közösség életében.

9. A látványos meggazdagodást elítélő itthoni közvéleményben a *nem tisztázott eredetű jövedelmek* lopásból származnak.

visszaesését. Tanulmányomban ezt az előfeltevést kívánom alátámasztani a különböző csoportokban vizsgált gyakorlatok – életstratégiák, profitorientált gazdasági tevékenységek – bemutatásával és értelmezésével.

Előfeltevésem ellenőrzésére a legfontosabb kérdéseim: miből élnek, illetve miből gyarapodnak anyagilag a nagyborosnyói cigányok? Milyen szerepet játszanak jövedelemstruktúrájukban a láthatatlan gazdaság lehetőségei? (Kemény 2000. 7–38.) Hol helyezhető el sokszínű gazdasági tevékenységük az erkölcsi értékek és a legalitás rendjében? A kérdésekre adott válaszokat a nagyborosnyói cigányok életstratégiáinak és jövedelemszerzési technikáinak bemutatásából és értelmezéséből próbálom kihámozni. Ugyanakkor próbálom megfigyelhetővé tenni azokat a folyamatokat, amelyek a gazdasági mérleg cigányok javára való billenését és ezáltal a magyar–cigány interetnikus kapcsolatok gyökeres átrendeződését segítették elő. Az utóbbi másfél évtized társadalmi mozgásait pedig az identitás, identitásváltás, illetve kultúráváltás problémájának felvetésével kívánom megragadni.

2. ... azóta örökkéig nyomjuk. Előzmények

A cigányok megjelenése Háromszéken – más erdélyi régiókhoz hasonlóan – a 15. században történt, amikor elsősorban Moldva és Havasalföld felől közelítettek Brassó irányába (Albert 1998. 81; Pozsony 1998. 111.). A 17. század végéről fennmaradt összeírás a háromszéki cigányok mesterségeit is megjelöli. Itt találunk adatot a híres téglavető cigányokra vonatkozóan, akiket az uradalmakban és a faluközösségekben is szívesen láttak, és akik a különböző helységekből évente megújított szerződéssel végezték munkájukat (Albert 1998. 88; Achim 2001. 222–223.). A téglavetés hagyományos jövedelemforrás, ugyanakkor etnikum-specifikus tevékenység Nagyborosnyón.

A kollektív emlékezet is hangsúlyozza a téglavetői gyakorlat ősiségét. A nagyborosnyói cigányok széles rétegének tradicionális népi mestersége és egyben fő megélhetési forrása már a kommunizmus előtti évtizedekben a téglavetés volt. A kisléptékű (családi) gazdasági üzemszervezetben folytatott termelői tevékenység helyi kialakulásának meghatározója a falu kedvező természetföldrajzi tényezője, a téglavetésnek megfelelő minőségű föld megléte. A falun végigfolyó, a Kovászna vizébe ömlő Nagy-patak alsóbb és felsőbb szakaszai mentén kiváló föld található a téglavetés céljára, amely összetételi arányait tekintve fele homok és fele agyag kell hogy legyen. A lehetőséget a falu cigány lakossága aknáztta ki, amely a megfelelő technikai tudás birtokában már az államosítás előtt nagyobb tételben állított elő építkezéshez alkalmas téglát.

A kommunizmus alatt a nagyborosnyói téglavető cigányok magánjellegű tevékenységét fokozatosan beszüntették, és államilag engedélyezett-támogatott üzemszervezetben folytathatták azt itthon és román vidékeken. Borosnyói cigányok állították elő például a Bodzaforduló (Întorsura Buzăului), Törösvár (Bran), Újtohán (Tohanu Nou), Barcarozsnyó (Râșnov) kollektív gazdaságai építéséhez szükséges téglamennyiséget az ottani helyszíneken,¹⁰ ezen felül az adott helységek néptanácsai és a magánszemélyek megrendeléseinek is eleget tettek. Ez a szezonális kereset úgy volt a leginkább megvalósítható, hogy az egész család tavasszal a helyszínre költözött, ahol szállást, ételmet és megfelelő munkakörülményeket biztosítottak számukra.¹¹

Az állami adórendszert oly módon vonatkoztatták rájuk például az 1980-as években, hogy 1000 téglá után 25 lejes adóra kötelezték őket. A szabályozás alóli kibúvót a helyi tanácsokkal való jó viszony kiépítése jelenthette, amely mindkét fél számára jelentős, az államkassza kárát jelentő hasznot hozott.¹²

Emellett a borosnyói cigányok kisebb hányada alacsony szakképesítéssel a környező városok (Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna) ipari egységeiben helyezkedett el. Közülük néhányan a munkahely mellett alternatív-kiegészítő jövedelemforrásként téglavetéssel is foglalkoztak.

A rendszerváltás után a téglavetésen alapuló időszakos belső munkamigráció megszűnt. A cigány lakosság belső munkaerő-migrációban résztvevő csoportja hazakerülve nagy tételekben kezdte kitermelni a ki nem mért és paragon hagyott községi területekről a téglá előállításához szükséges földet. Ezt az is elősegítette, hogy a polgármesteri funkciót 1990-től olyan személy tölti be, aki a cigány lakosság nagyarányú szavazati támogatását azzal hálálta meg, hogy eltörölte a helyi tanács által a téglavetőkre korábban kiírt adórendszert; azóta a cigányok szabadon vetik a téglát.

10. A téglavetésre alkalmas föld nem ritka, a folyóvizek árterületeinek földminősége általában megfelelő a kitermelésnek.

11. Ez a gazdasági megfontolásból történő belső migráció kezdettől fogva jellemezte a romániai cigányságot, a szocializmus évtizedeiben különböző csoportjaik például idényjellegű agrármunkákat is vállaltak helyi és távoli állami gazdaságokban (IAS) (Vö. Achim 2001. 222.).

12. A korrupció, az ellenőrző biztosok megvesztegetése más – akár szintén tradicionális népi mesterségekből (pl. szénégetés) kinövő – iparágakban is általános volt a kommunizmus alatt (lásd Kinda – Peti 2004. 203–225.).

A kézzel gyúrt téglá minősége kiválónak mondható. A gyári téglához viszonyított kedvező ára (négyszer-ötször olcsóbb) a korábban kialakult felvevőpiac – főleg Kovászna és Brassó megyék – távolabbi felvásárlóit is a községbe vonzotta, s ez jelentősen hozzájárult a borosnyói cigánytégla hírének rendszerváltás utáni újabb feleledéséhez, amely a maga során újabb megrendelőket, felvásárlókat csábított Nagyborosnyóra: *Ez vékonyabbacska s jobban kiég. (...) Az egész környékről ide jönnek. Mit mondjunk, 100 kilométerre, 200 kilométerre [viszik] – újságokba vannak: nagyborosnyói téglá..., s jönnek.* (1)

3. A téglavetéssel erősen nagy baj van! A téglavetés összetevői

1990-ben, a földek újraosztásának idején igénylés szerint a cigány családoknak is mértek 30–50 ár földet, ezt azonban – mint később nyilvánvalóvá vált – csak nagyon kevés család művelte folyamatosan. Legtöbbjük egy-két év használat után felhagyott a parcella megmunkálásával, és inkább a pénzhaszonnal járó téglavetéssel kezdett foglalkozni (ennek a munkamorálra visszavezethető okait a későbbiekben tárgyalom).

1993-ig a jelenlegi *üzletelő* cigányok mindegyike megfordult már Magyarországon, s világosan látta, hogy a sikeres jövőt nem a szülők túlélési stratégiájaként megismert téglavetéssel, hanem a határokon kívüli ügyeskedéssel, *cigánnak való* kereskedéssel biztosíthatja be. Ez a csoport azokat a fiatalabb (30–40 év közötti) családokat – és főleg családfőket – integrálta, amelyek tagjai a múlt rendszerben állami alkalmazottként dolgoztak valamilyen iparágban, és amelyek a rendszerváltás utáni munkanélküliség áldozataiként elsőnek kerültek az utcára. Később ezek gyerekei is bekapcsolódtak a jövedelemszerzésbe, így a jelenlegi „vendégmunkások” két generációba, egy középkorú és egy fiatal, az 1990-es évek közepétől már 10–12 éves korban a kereskedésbe szocializálódó csoportba sorolhatók.

A kizárólagosan téglavetésre szakosodott cigányok az állami munkahelyeken dolgozók tőketartalékaihoz¹³ képest egyáltalán nem rendelkeztek induló tőkével egy esetleges önállósuláshoz, így kényszerpályára szorulva a téglavetést a létfenntartás érdekében tovább kellett folytatniuk. A téglatermelés faluszintű fokozódásához hozzájárultak a hazatérő migráns családok támasztotta igények, ugyanis a magyarországi jövedelmeket kezdettől fog-

¹³ A tőketartalék sok esetben az útlevel kiváltásához és az első utazáshoz szükséges anyagi feltételeket jelenti. A mai viszonyokhoz képest a kommunizmus idején nem beszélhetünk *gazdag* nagyborosnyói cigány családról.

va központi fekvésű telkek és ingatlanok vásárlására,¹⁴ azok kibővítésére, illetve új lakóházak építésére fordították. Ezt az építőanyag-igényt a nyomor miatt helyhez kötött téglavetők elégítették ki.

A két csoportot (ittthoniak és migránsok) gazdasági szinten a téglavetés kapcsolja össze. 1993–1994 táján már elkülönülni látszott a *téglavetők* és a *(tégla)vettető*k csoportja. A téglavetői munka nehéz, sáros, mindemelllett alacsony presztízsű. A legnagyobb erőfeszítést a sár megdagasztása, formába gyúrása kívánja, a napon megszáritott *fekete* téglakiégetése már a munkafolyamat kényelmesebb fázisát jelenti. Az itthon maradtak által kitermelt téglamennyiség számottevő részét előzetes megállapodás vagy spontán döntés alapján a szintén borosnyói, de a *Magyarba* járó cigányok vásárolják fel. Az első szakaszt, a tényleges téglavetést a migráns csoport az itthon maradt téglavetőkre bízta, a nehéz és időigényes fizikai munkát nem vállalják. A házépítéseikhez szükséges téglamennyiséget a falubeliektől így *feketén*, azaz kiégetetlenül vásárolják meg, lényegesen olcsóbban, mint a kiégetett, kész téglát. Ők megtehetik, hogy a mesterségnek csak azon részét folytassák (bár a többihez is értenek), amely kevesebb munkaráfordítással, viszont magas haszonnal jár.¹⁵

Hagyományos mesterségük egyes fázisait akkor gyakorolják, amikor a magyarországi időszaki munkájuk szünetel. Többen a technika fejlesztését, a környéken ritka téglaprés¹⁶ megvásárlását tervezik: *Ha véletlenül tud valahol téglaprést... tíz ember nekiáll, úgy könnyebbecske.*

4. Soknak béhozta Magyarországot! Munkamigráció

Kétségtelen, hogy a Nagyborosnyó cigány- és ösztársadalmára jellemző markáns gazdasági szegmentáltság a Magyarországon munkát vállaló vagy üzletelő cigány családok meggazdagodásának eredménye. A külföldi jövedelmek itthoni látványos befektetése nyomán az itthon maradt cigány és magyar családok a migráns cigány családokhoz miszticizáló, gazdasági jólétet kiemelő narratívumokat kapcsolnak. *Soknak béhozta Magyarország a gazdagságot. Villákat építenek, két-három kocsit az udvaron... nem*

14 Ezeket minden esetben városra költöző, vagy az öregek elhalása után onnan haza nem költöző magyar családoktól vásárolták fel.

15. Ha saját szükséglet kielégítését célozza meg ez a fajta tevékenységük, szinte feleannyiba kerül az építőanyag, mintha készen vásárolnák meg. Abban az esetben, ha eladásra szánják a téglát, hasznuk több mint megduplázódik.

16. Ezt villany- vagy benzinmotor hajtja, de legalább 10 ember kell hozzá, akik adagolják belé a sarat. Ezzel a géppel egy nap alatt akár 10 000–12 000, egy jó katlanra való téglát is ki lehet vetni.

házakat, hanem palotákat, itt a faluban hogy menyen lefelé... nem ilyen szerencsétlenség van, mind itt a gödrökbe. (2) 1990 után a vendégmunkás/seftelő cigány családok gyors és látványos gazdasági kiugrásával nemcsak az etnikumon belüli, de az etnikumközi szimbolikus versengés is fokozottabbá vált: a nyugati típusú házak, villák építése, az autók vásárlása az őket övező jólétet volt hivatott kommunikálni a közösség fele.¹⁷

Az itthon maradt családoknak csupán a téglavetésből ilyen beruházásokra nem futja, a meggazdagodás kizárólag *azoknak sikerült, akik járják Magyarországot. Akik nem tudnak menni, még nem vótak, azok fődig szegények. Hozza három-négy kocsit, az haladás.* (2) Az aktív (migráns) csoporttal ellentétben az itthon maradtak tehetetlenek, a bizonytalan állami juttatásokra szorulnak: *most kapjuk azt a segédet, azt a szociált a néptanáctól – na de aztat négy hónapja nem kaptuk* (2). Sok család számára ez az egyetlen jövedelem az esetleges *téglapénz* mellett. Tudják, helyzetükből kimozdulást a Magyarországra való kiutazás hozna, viszont hiányzik az első lépéshez szükséges alaptőke: *Miből csináltassak pasaportot, ha nincs pénz?* (2)

A nagyarányú kilépés a cigányoknál újfajta életstílus kialakítását eredményezte. A leglátványosabb¹⁸ tőkegyarapodás abban az esetben érhető el, ha a család több időt – két-három hónapot – is kinn tartózkodik. *Ezek itt lenn nem voltak itthon három hónapig. Most jöttek haza némrég, egymillió forintot hoztak! Már vissza is mentek.* (3) Az üzletelő cigányok úgy számolnak, hogy az a családtag vagy ismerős, aki előttük már egy héttel korábban visszamegy, érkezésükre már kb. 80–100 000 forint készpénzzel (értsd: nyereséggel) rendelkezik. Hazatéréskor igen fontos szerepe van a reprezentációnak, a megszerzett jövedelmet kívánatos minél látványosabb befektetésre fordítani. Ilyenkor a presztízsfogyasztás révén hozzák tudomására a szűkebb környezetnek az elmúlt időszak gazdasági sikereit (vö. Fábíán–Kolosi–Róbert 2000. 225–228.). A magánvagyonnal való villogá-

17. Például a cigány családoknál a mobiltelefon általános használatban van, de előfordul a digitális fényképezőgép és videokamera is. A gazdasági tőke az adott társadalmi (nyilvános) kontextusban szimbolikus tőkeként funkcionál. (Bővebben lásd Bourdieu 1978. 379–401.)

18. Korábban említettem, hogy a cigányok gazdasági mércéjének alapja a *reprezentált jövedelem*, azaz a látványosan befektetett tőke. A cigányságra hatványozottan jellemző kulturális megnyilvánulásként kezelve a rivalizáló szándékú reprezentációs hajlamot, magam is elfogadtam alapként a reprezentált jövedelmeket a gazdasági hierarchia felállításakor. (Erre a cigánycsoportra nem jellemző az a típusú tőkefelhalmozás, amelyet a sátoros vagy vándorcigányok gyakoroltak aranytartalékok létrehozásával és bővítésével – lásd Achim 2001. 232.) A közvélemény a magyar és a cigány lakosság összetételekor a cigányságot éppen a látványos tőkeberuházások miatt tartja gazdagabbnak a magyar lakoságnál, nem számolva a magyarok tartalékoló-felhalmozó életstratégiáival, a vagyon visszafogottabb reprezentációs formáival.

son túlmenően erőteljes, a helybéli magyar gazdákkal és a környező települések cigányaival szemben fogalmazódó lokális cigány-identitással (azaz: nagyborosnyói cigány identitással) szembesülünk: *Ezeknek nincs régi Daciájuk. Mind csak Logan, Cielo, Opel. A faluba itt nálunk van vagy öt Logan. Ejisze Romániába még nincs ötven Logan, s öt van a borosnyói cigányoknak. A parasztok belé vannak feketedve az 1300-as Daciájukba.* (4)

A migráns életforma az esetlegesen itthon maradt családtagok életvitelét is meghatározza. Gyakoribb azonban, hogy az egész család kiveszi részét a jövedelemszerzésből. Gyerekeiket például egyes szülők nem hagyják magukra itthon, az iskolából elkéretetik, és elviszik magukkal Magyarországra; itthon ilyen időszakokban senki sem marad.¹⁹

Ha kicsi, a gyerekeknek Magyarországon semmi feladata nincs, nézi a tévét, há mit csináljon, vár münköt haza. (5) A nagyobbak és a felnőttek különböző időszaki munkákat végeznek, a férfiak közül többen az építkezésnél segéd munkások, az asszonyok a kínai piacról felvásárolt portékával járják a várost vagy a környező falvakat.

A megélt gyakorlatok adaptációja található meg a szocializmus idején állami munkahelyen dolgozó férfiaknál: Ők Magyarországon jelenleg is arra törekednek, hogy kétkezi munkásként lehetőleg állandó alkalmazást nyerjenek egy-egy vállalkozás körül (ez a szerződés természetesen informális jellegű, azaz feketemunkát jelent). Ez a munkavállalás rendszeres és biztos jövedelmet jelent az üzletelés bizonytalan sikerével szemben, de a tapasztalat azt mutatja, hogy az így szerzett jövedelmek lényegesen kisebbek a pénzből pénzt csináló seftelők hasznánál. A fiatalon bekapcsolódottak kizárólag a különböző portékák árusítására szakosodtak. Az egy hónap alatt megvalósított profit a munkások esetében személyenként legkevesebb nettó 70–80 000 forint. A piacozó cigányok ennél jóval többet, 150 000 forint körül (és fölött) keresnek.

A munkások és a seftelők mellett kiválni látszik egy gazdagabb csoport,²⁰ amely Magyarországon autók viszonteladásából és egyéb, nem tisztázott eredetű jövedelmek felhalmozásából teremtett itthon kényelmesebb életfeltételeket magának. Foglalkozástól függetlenül közös vonás a külföldre járó cigány családoknál, hogy elvándorlásra nem gondolnak, a megszerzett tőkét kizárólag itthon fektetik be, leggyakrabban házépítésre, vagy a háztartás felszerelésének bővítésére fordítják.

19. Több család az egész telet Magyarországon tölti. Haza huzamosabb időre csak akkor jönnek, ha beindult a téglaszézon.

20. Lásd a *Bevezető*beli tagolást!

A forintban mért jelentős jövedelem mellett a téglavetés még mindig megkülönböztetett fontosságú a családi jövedelemstruktúra szempontjából. Említettem, hogy a saját ház építésére megrendelt téglát nem ők maguk gyúráják, de a kiadások csökkentése érdekében maguk égetik ki. A vállalkozó szelleműek a külföldi jövedelemszerzés szüneteiben itthon is tőkegyarapításra törekednek. Ennek rövid idő alatt bejárható útja az, hogy a feketén felvásárolt téglát kiegészítve a helyi téglapiachoz igazított árban eladják.²¹

A házépítés vagy eladás céljára téglát égető csoportok mellett újabban megjelent egy szűk forgalmazói réteg is, amely ezt a tevékenységet a seftelésből/égetésből származó jövedelem kiegészítése érdekében vállalja. Ennek a néhány személynek kiépült informális kapcsolatai vannak a megyén kívül is, kapcsolathálójukat az informális gazdaság működtetésére is fel tudják használni. Fogalmuk van a tranzakció jogi-közgazdasági vonatkozásairól, vállalják, hogy az írásos szerződésbe foglalt téglamennyiséget rövid időn belül előállítják. Ezután sorra járnak azokat a cigány családokat, akiknek kész termékük van, és megállapodnak az eladási árban. Az összeget a megrendelő egyben fizeti ki a forgalmazónak, aki a megfelelő részesedés levonása után kiosztja a termelőknek a megállapodás szerinti pénzüsszeget. A téglát előállító cigányok nyeresége abban áll, hogy egyszerre adhatják el az árut, amiért egy összegben kapják a fizetést; a megrendelő megtakarítja az utánajárást, amivel összegyűjtene 400–500 000 téglát; az ügylet lebonyolítója pedig a termelők felől lenyomja, a megrendelő oldalán megemeli az árat, az így adódó különbség pedig saját tiszta nyeresége. A forgalmazói státus (egyelőre) elfogadott a cigány közösségben, tevékenységének hasznát elismerik: *ismeretség kell hozzá... úgy csinálják, hogy mindenkinek megérje*. Ők a téglavetés körül kialakult informális gazdaság közvetítői, szerepük ezért kiemelt fontosságú (vö. Szabó Á. 2004. 122–144.). Ez a fajta kapcsolati tőkére épülő vállalkozói magatartás teljes egészében összeegyeztethető a termelői-gazdálkodói habitussal, nem követeli a tevékenységek végleges különválasztását – maguk is égetnek feketén felvásárolt téglát saját jövedelemszerzés érdekében –, csupán szezonális-alkalomszerű önállósulást feltételez, igény esetén válnak közvetítőkké.

21. Az üzlet érzékeltetéseként: 10 000 téglát feketén kb. 7 millió lejért vásárolnak meg. Kb. 5 millióra hozatnak fát és két nap alatt kiégetik. A 10 000 téglát ennyi pénz- és energiaráfordítással már kb. 20 millióért bocsátják áruba.

5. Munka nélkül akar a cigán gazdagodni...

Munkastratégiák és etikai összefüggéseik

Az itthon téglavetőként dolgozó cigányok tevékenysége szezonális. A nyári időszakra korlátozódó munkavégzés azt jelenti, hogy minél több téglát előállításával lényegében ekkor kell gondoskodniuk az egész évi jövedelmükről. Az erre az időszakra vonatkozó beszámolókat a munka embertelenül nehéz jellegét, a nélkülözést és a megerőltető fizikai munka egészségre káros hatásait emelik ki. A téglavetéshez kapcsolódó legkellemesebb fázis az áruba bocsátás pillanata, és a lehető legkedvezőbb ár behajtása. Ezek a cigányok, mint mondják, nem mások becsapásával, hanem megfeszített munkával próbálnak megélhetést szerezni. Amellett, hogy a faluban *becsületes emberek*nek tartják a keményen dolgozó téglavetőket, e szegényebb csoport számlájára írják a magyar gazdák a sorozatos mezőlopásokat. A cigányok némelyike maga is beismeri, hogy a túlélés érdekében alkalmanként lopásra kényszerül. A téli tüzelőt szorultság esetén a szomszédos farakásból pótolják, de az is előfordul, hogy *oda-odamenyünk* [a szomszéd faházához], *s égy lécet, valamit, leszedünk rólla, s tesszük a tűzre...* (1)

Ezzel szemben a migráns csoport gyors, látványos meggazdagodását méltató narratívák kétkedéssel telítettek, a *Magyarba* járó cigányok illegális gazdasági-kereskedelmi tevékenységét emelik ki: *Máma elmennek, mán egy hét múlva jönnek haza. Ilyen sok pénzzel. [Mit csinálnak ők ott?]* – *Falaznak.* [Kőművesmunkával foglalkoznak?] *Falaznak – azt jelenti, hogy lopnak. Maga a ruhát – vagy nem tudom mit, egy cipőt – elad ötezer forintért, s úgy es van, hogy eladja tízezer forintért. Magának úgyes mindegy. S ebből ők nyernek. [...]* Amit vesznek ötszázétt, ezerétt, eladják még húszezerétt is – *vannak ezek a kávéfőzők, ezek a finom dolgok, van, hogy megveszik ötezerétt s eladják tizenötezerétt, ötvenezer forintért is.* (6)

A hosszabb ideje *kinn* dolgozó árusok magyarországi tevékenységi körzetükben kiépített kapcsolathálóval rendelkeznek, ez a társadalmi háttérbiztosítás nemcsak a városon belülre, hanem a környező településekre is kiterjed. Egy román kutató társadalomtörténeti jellegű művében erre vonatkozóan a cigány etnikumról úgy beszél, mint amely kiválóan elsajátította a „szociális önvédelem szabályait” (Achim 2001. 239.). Bevallásuk szerint üzleti sikereiket a vásárló tudatlanságának, megtéveszthetőségének, illetve saját talpraesettségüknek köszönhetik. A vásárlónak a cigány áruval szemben tanúsított bizalma az üzletelő cigány részéről ravasz számítással, előre kigondolt manipulációval, kipróbált üzleti stratégiával találkozhat. *Vannak kliensek, akik csak hozzám jönnek, ha valami kell. Az öcsémtől*

nem vettek, pedig ugyanazt árulta; a vénasszony egy fél napig keresett, me megbízott bennem, azelőtt is tőlem vett. Félt, nehogy átverjék... így átvertem én. (7) Az üzleti siker titka az áru minőségében, az „eredeti” árukínálatban, de legfőképpen a jó emberismeretben rejlik: [Mennyibe adjátok a szőnyeget?] *Kit hogy lehet behúzni. Már látszik az emberről, lehet-e vele üzletelni. Mikor szóba álltal vele, már meg van fogva. Ott a pénztárcát ki kell üríteni.* [Hol veszitek a portékát?] *Józsefvárosba a piacon. [...] Hazudunk, mondjuk, hogy erdélyi, eredeti kolozsvári gyapjú, közbe kínai. Honnan tudja, hogy mi az. Örvend, hogy olcsón megkapja.* (7) A vallomást tevő húszéves fiatalember ilyen tevékenységgel már összegyűjtötte egy új autó árát, jelenleg házépítésbe szeretne fogni. Vállalkozása a családon belül sem példa nélküli, két fiútestvére és szülei ugyanezt a jövőorientált tőkeszerző/felhalmozó stratégiát követik.

A sikeres, előrelépő üzleti modell ellenpéldájaként Miki (31 éves) helyzetét vázolom. Ő azon kevesek közé tartozik, akik baráti kölcsön felvételével abbahagyhatták a téglavetést és kiutazhattak Magyarországra szerencsét próbálni. Több éves kereskedése után sem tud számottevő eredményt felmutatni. Miki a pillanatnyi szükségletek kielégítését tekintette elsődrendű célnak, a felélő-pazarló életvitel megtestesítője. Tartózkodási idejének ideiglenességét nem vette számításba, ezért a több mint egy hónapig illegálisan az országban tartózkodó fiatalembert egy évre kitiltották, *kipecsételték* az országból.

Miki a piacon vásárolt eszközökkel kereskedett. Üzletelő technikájáról és sikertelenségének okáról maga vall: *Én nagyon sokat csináltam, egy hónapba 150–200 ezeret. Csak nagy huligán vagyok, ilyen finom cigiket szívtam, még ammellett pókerozni, én abba vótam bele... család nincs, tudod.* (8)

A piacozás etikája a borosnyói cigányok értelmezésében megköveteli, hogy az üzletelés révén „győzelmet arassanak a gőgös parasztok felett.”²²

Vettem a tápcsőt [távcsőt] 800 forintért, érted-é. Eladtam izé, darabját nyolcér [nyolc ezerért], hétér, öté, négyé, háromé, kettőét is adtam, mikor megszorultam, tudod.

[Hol szoktál bevásárolni?] *A józsefvárosi piacon. [...] Három lámpát vettem, vettem tíz bicskát, vettem két tápcsövet [távcsövet], de ilyen drágák, hogy digitális, tudod; nem digitális, nem eredeti, csak hogy ilyen számok vótak benne az ablakba. Azt mondtam nekik, hogy bemérik a kilomé-*

22. Lásd Michael Sinclair Stewartnak az általa Harangosnak nevezett cigány telep szociálandropológiai bemutatását (Stewart 1994. Lásd még Prónai 1995. 123.).

tert, digitális. Há menyek, két srác be van ülve az autóba, bekopogok: Heló fiúk! Szevasz. Olcsójános vagyok, mondom, haver. Há mit árulsz, aszongya – jó, komoly srácok voltak. Mondom, ide be vót téve két távcső, ki se látszottak, megmutattam nekik: Vigyázz, mondom, ez nem olyan, amilyeneket szoktunk árulni, mondom, ez digitális. Belenéz, meglátta a számokat benne: mennyi? Húsz rupó, haver. Á, azt mondja, sok. Mennyit dobálsz érte? Aszongya, tizenkettő jó? Megnyerted, szerencsés vagy! Fizesd ki.

Menyek, a másikat eladtam nyolcért. Eladtam a tíz bicskát ezerbe, a három lámpát öt-hat ezerbe. Már hol voltam? A Tiszába, van egy nagy vendéglő, oda csak románok járnak. Oda ültem, ahol van a zenegép; az le volt foglalva. Dreher sör, Unicum, Marlboro cigi... akkor nap elment tizennyolc ezer. (8)

A saját életszervezésüket meghatározó cigány mentalitás és identitás vállalása a 46 éves Gézával készített interjúban világosan megjelenik. Bár állami munkahelyen megalapozott és Magyarországon szerzett stabil anyagi háttérrel rendelkezik, úgy véli, hogy a cigány munkaetika és ügyeskedő hajlam nem biztosíthat olyan típusú szilárd jövőt a falu cigány lakossága számára, mint a magyar gazdák, a parasztok esetében. Érvelését érdemes hosszabban idézni: [A cigányok vagy a magyarok gazdagabbak?] *Hát vannak a magyarok közt es, de vannak a cigányok közt es. De mindenesetre a magyarok es jobban vannak. A magyarok mindig jobban es vótak, csak a cigánnak van valamije... a magyar embernek megvan, míg a világ az alapja a fődektől elkezdve, minden. Azért biztos kenyere van, mind iskola szempontjából, egy olyan fontos nagy alapja van, ami megbízható. Ezeknek [a cigányoknak] általában, na ugye, meg vannak valamennyire anyagilag terjeszkedve, de egy pár év változást hoz azétt... csak a cigán cigánnak marad... csak újból visszakerülne az ember, csak na, már mindenkinek valami alapja van, meg tud indulni, de azétt a magyar másképpen van. Hát az iskola szempontokból, a munkahelyek szempontokból, az azé megin más. Ez mindenütt így van. Mindenütt mindenütt, csak annyi, hogy a magyarnak míg a világ vót, s míg a világ marad, de a cigánnak hamarosan ma van, s hónap nincs. [S ha földet vennének a cigányok?] Há akkor se tudják annyit művelni s annyit rea áldozni a földre, mind a magyar ember, me a magyar ember úgy született s az annak született... de nem törődik az, munka nélkül akar a cigán gazdagodni s élni, hogy őszinte legyen az ember! Azt gondolja, hogy az úgy fog gazdálkodni, mind a magyar ember? Az soha se! Inkább kiadja másiknak, harmadiknak, hogy dolgozza meg, s utoljára felszedi a járandót rólla, s ott van. Vannak ilye-*

nek. Neki csak pénz kell, a cigánnak. Legyen minél több... (9) A cigány etnikumú adatközlő itt a vendégmunka során szerzett jövedelmek átmenetiségére, a pillanatnyi szükségletek kielégítését megcélzó jellegére, elfogyaszthatóságára, felélhetőségére utal. Úgy véli, a magyar lakosság stabil gazdasági helyzetét hosszú távon a földtulajdon és a földcentrikus, önálló gazdálkodási stratégiák, a hagyományos paraszti munkaetika, valamint az oktatás nyújtotta előnyök kihasználása teszi lehetővé.

Stewart több írásában tárgyalja a cigányok munkaetikáját. Lényeges megállapítása, hogy a munkának körükben sajátos éthosza van, ez szorosan kötődik a piacozáshoz, az általa kutatott csoport esetében különösen a lovakkal való kereskedéshez. Az ebből származó pénz amellest, hogy szimbolikus győzelmet jelent az átvert parasztok fölött, *nyereményként*, tiszta jövedelemként értelmezett, és mint ilyen, ideális eszköznek tekintik más cigányokkal kötött testvériség kialakításához (Stewart 1994. 139–163., 191–205.). Nagyborosnyón ezzel a közösségi jelleggel ellentétben nagy mértékű önállósulás és individualizáció, fokozott tőkekoncentráció jellemző; a cigányok közösségisége kizárólag a magyarokkal való szimbolikus oppozícióban fogalmazódik meg. A szoros, mindennapi társadalmi-gazdasági kapcsolatokon alapuló közösség a hosszabb-rövidebb ideig tartó kilépés miatt veszített szociális koherenciájából, nem találtam említetű példáját a stewarti kapcsolatépítésnek, mivel a haszon a borosnyói cigányoknál – lehet, hogy még csak egylőre, de – sajátosan egyéni/családi célokat szolgál.

6. Kéz kezét mos... A tevékenységek legalitása és a láthatatlan jövedelmek

A hivatalos szféra szempontjából téglatermelői gyakorlatukkal a cigányok illegális tevékenységet folytatnak, törvényt sértenek.²³

A polgármesteri hivatal azonban helyi szinten kiváltságos jogot biztosít számukra a községi földek kitermelését illetően, cserébe a cigányok rendszeresen a jelenlegi polgármesterre szavaznak. [Volt-e hátrányos megkülönböztetés azért, mert cigányok?] *Ugyan semmi, még a néptanács es annak örvend, hogy itt a sok cigányság, s hogy mindig őt válasszák meg... a polgármestert. Hát igen, met ha a magyaroktól függne, már sokszor le volna váltva.* [A cigányok mért választják?] *Me szeretik, szeretik, me barátságos ember, jóindulatú ember, tényleg segítőkész. Úgy egyet érez*

23. A természeti kincsekkel (a föld ily módú hasznosítása ebben az esetben annak minősül) való rendelkezés kizárólag állami monopólium.

mindenkivel, az emberekkel. S lehet, hogy itt szorultak az emberek több segítségére, nem a magyarok, s többet hajolt utánuk. S viszont az olyan, hogy kéz kezét mos. (9, 10) Ez a fajta politikai-gazdasági koalíció '90 óta hatékonyan működik, a cigányság növekvő létszáma és a polgármester elnéző politikája miatt vélhetően tovább konszolidálódik.

A munkamigrációs alternatívát választó csoportok tevékenysége csak annyiban legális, hogy az ideiglenes tartózkodási engedélyt beszerzik. Az építkezéseken vagy egyéb szakmában dolgozók közül senki sem rendelkezik munkavállalási engedéllyel, a budapesti Váci utcában vagy más városokban különféle portékákkal üzletelő-seftelő cigányok állandó félelemben élnek a hatóságok zaklatásai miatt, mivel forgalmazói engedéllyel természetesen ők sem rendelkeznek. A ritka kitiltások magyarázata a sikeresen gyakorolt rejtőzködő magatartás. Többen utaltak arra, hogy kiépült kapcsolathálójuk, különböző beosztású ismerőseik vannak a hatóságoknál, akiknek módjukban áll *elintézni*, hogy az esetleges büntetéseket ne róják ki rájuk.

Ha a nagyborosnyói cigány csoportok munkaerő-piaci státusát vizsgáljuk, a bejelentett és megadózottat jövedelmek alapján valamennyiüket az inaktív kategóriába sorolhatjuk. Valójában minden három-négytagú család rendelkezik legalább két aktív keresővel, akik törvényen kívüli gazdasági tevékenységükkel elkerülik az adózást, így megvalósított és felhalmozott bevételeik egyértelműen a nyilvántartásokban meg nem jelenő, feketegazdaságból származó láthatatlan jövedelmek. Ide sorolható az itthon maradtak által végzett téglavetés (ami után nem fizetnek az állami kasszába adót), gyűjtögetés, magyar családoknál végzett alkalmi háztáji munkák (hosszabb távú patrónus–kliens viszonyról a magyar–cigány csoportok között nincs tudomásom) és a külföldön gyakorolt illegális árusítás egyaránt.

7. Eredeti tőről vágott cigányok nem vagyunk... Identitás

A magyarsághoz való tartozás presztízsértékű a falu cigányai számára. Törekvéseik társadalmi szinten az ehhez az etnikumhoz való tartozás szimbolikus megerősítésére és elfogadottá tételére irányulnak. Az ilyen típusú – asszimilációs szándékú – cigány–magyar együttélési viszonyt a székelyföldi cigányság helyzetét leíró tanulmányukban Biró és Oláh *beépülő modellnek* nevezték (Biró–Oláh 2002. 42.). Stewart teljesen integrálódottaknak nevezi azokat, akik megpróbálnak a nem cigányokhoz hasonlóan élni, és letagadják cigány származásukat (Stewart 1994. 30.). Az általa kutatott közösség esetében erőteljes oláhcigány öntudatról és tradícióról beszél, míg Nagyborosnyón általános a több generációra visszanyúló akkulturáció, a

nem cigányokra jellemző életmód adaptálása, és a cigány származás tagadása. Stewart kijelentésének fényében a nagyborosnyói cigányok 70–80 százaléka teljesen integrálódottnak lenne tekinthető, ez a terminus azonban nem fedi a valóságot, hisz inkább közeledésről lehet beszélni, mint részleges vagy teljes társadalmi-kulturális integrációról.

A nagyborosnyói magyar közösség legnagyobb problémája az egykor kisebbségi cigány etnikum fokozódó dominanciája. A cigányok számával kapcsolatban Nagyborosnyón – akárcsak más települések esetében – a félrevezető statisztikai mutatók mellett csak szóbeli közlésekre, illetve az ezekből kirajzolódó (nem hivatalos) etnikai térképre szorítkozhatunk (vö. Fülpesi-Kiss 2001. 6.). A 20. század második harmadától kezdődően a cigány közösségben felgyorsult a népességnövekedés üteme, ezzel párhuzamosan, az akkulturációs mechanizmus mentén haladt a többségi magyar identitás vállalása. Cigány perspektívából szemlélve a jelenlegi népesedési folyamatokat, „ha egyáltalán »kérdés« vetődik fel, az a »gázsokérdés«” (Stewart 1994. 11.).

Az eredettel kapcsolatosan többen a környező falvakat jelölték meg kibocsátó közegnek, amelyekben jelenleg is feltűnően sok cigány él. Markáns tendencia a magyar őstre való genealógiai visszavezetés, a keverék származás hangoztatása, és a nem tiszta (sátoros) cigány identitás építése: *A cigányok egy része Angyalosról, a mi szüleink Márkosfalváról származtak, ezek mind rókonságba vannak, mind magyar emberektől kezdtek származni. S akkor az egyik hanyagabb vót, a másik ilyen cigány nőt vett el feleségül, és így maradtak, ilyen fele cigánynak s fele magyarnak. Ezek a feltételek vannak minálunk. Ezért gondoljuk mi magunkot, hogy olyan keverékfélék vagyunk... eredeti tőről vágott cigányok nem vagyunk, egyik ilyen, a másik olyan... felemás.* (9)

Sokan tudják, hogy a 20. század derekán a cigányok a falu periferiáján elhelyezkedő közös telepen éltek, ez után kezdődött meg a stratégiailag nagy fontosságú (szimbolikus) terekre, a faluba és főleg a főút mellé való beköltözés, amit az ipari városok munkásigényeire válaszoló székely lakosság városra költözése és ezzel egy időben a természetes kiöregedés segített elő, gyorsított fel. *Ott benn, benn a Cigányrét... vót egy nagy terület nekik, ott laktak, egy tófészek vót, s mind ott laktak ezek a borosnyói cigányok, osztán kicsidenként kerültek ki a központba, a faluba, ide-oda, azért egy-részről mondjuk azt, hogy szegényebbek vótak annak idején, hogy nem mind most, hogy úgy el vannak gazdagodva, hogy egyik itt s a másik... maholnap meg se ismeri a cigánt, annyira el vannak gazdagodva.* (9)

Az identitás megkonstruálása csoportfüggő, meghatározásában két ellentétes törekvés érvényesül. A szegények részéről fokozott adaptálódási hajlam mutatkozik meg, amit a magyar önazonosság vállalásában érzékelhetünk. Választásuk a gazdaságilag periférikus helyzetet igyekszik hangoztatott kulturális mintakövetéssel szimbolikusan kárpótolni. A mindennapi belső kommunikációban, illetve a vásárok megkötésekor azonban előtérbe helyezik *szegény cigány* identitásukat a más etnikumú vevő emberségére építkezve.

Bár nem őriznek tipikus kulturális jegyeket (például jellegzetes viseletet vagy kalapot), a gazdagok számára könnyebben vállalható a cigány identitás, ők a cigány jellem pozitív értékeit emelik ki (például ravaszság, hogy túljárnak a parasztok eszén), amely révén meggazdagodhattak. Ez a cigány csoport nem osztja a magyarok elcigányosodással kapcsolatos féltelmeit, nézeteit, s kiemelik, hogy a cigányok törekednek a magyarokéhoz hasonló kulturális szintre való emelkedésre: *Ki vannak művelődve má a nagyja. Nincs annyi baj, nincs annyi bétörés, nincs annyi lopás, nincs annyi nehézség, me mindenki el van foglalva a pénzzel, a mindennapi kenyérrel, a hajsza után célja van, másabbak lettek.* Ezt a megengedő viszonyt ugyanaz a cigány nemzetiségű informátor meg is kérdőjelezi, s a cigányokra irányuló kizárási technikák legitimitását nem vonja kétségbe: *Borosnyó s Gelence, Kovászna megyébe ezen a két helyen van a legtöbb cigány. De akármilyen művelődés, akármilyen... valamennyire csak cigányok vagyunk.* (9)

A falu belső tereinek etnikai homogenitása a rendszerváltozás után rohamosan megbomlott, s egy periférián élő etnikum törekszik beépülni. A pénzzel rendelkező cigány családok igyekeznek beköltözni a központi lakóházakba. A szegény családok törekvése ezzel megegyező, a központban álló egykori gyógyszertár épületét például cigányok lakják – engedély nélkül, ugyanígy a rendőrség tömbházának egyik szárnyát is; a helyi közigazgatás azonban tétlenül szemléli ezt. A magyar lakosság az, amely rosszállóan figyeli a központ etnikai átrendeződését és az ott folyó destruktív megnyilvánulásokat, épületrombolást. A központ feltöltésével megszűnik a cigányok korábbi térbeli kirekesztése, a magyarokkal közös nyelvet, a közös vallást azokkal közös térben igyekeznek közösen használni és megélni.

Ugyanígy elfogadhatatlan a magyarok részéről az a cigány törekvés, amely során a cigányok többsége magát magyarként határozza meg. Ezt többnyire az anyanyelv megjelölésével bizonyítják: *Mi magyarok vagyunk, há te nem vagy magyar? Én nem tudok cigányul!* (1) Jelentős hányaduk még vallását tekintve is a magyarokkal képez egy közösséget.

Egy család például irataira hivatkozva bizonyítja a magyar nemzethez tartozását, gyanúsításként értelmezik és tiltakoznak az esetleges cigány

identitás gondolata ellen: [Milyen nemzetiségűnek vallják magukat? Magyar, román?... cigány?] *Magyar! Buletinbe látott, hogy írja cigán? Há magyar. Há nekem a izébe úgy van írva: magyar. A buletinbe es, a livrétbe es, s a keresztlevélbe es.*²⁴

Természetes dolog. Cigányul nem tudunk – maga tud-é? [Én nem.] – Én se. Ez így van. (1) Arra nézve, hogy még számukra sem teljesen egyértelmű a magyar identitás, és még nem történt meg teljesen a magyar önazonosság mentális adaptációja és beépítése, jó példák azok az egymás közti perlekedések, amelyek során a „magyarok” cigányozzák egymást. A külföldre járó családok meggazdagodása azért teremt frusztráltságot és vált ki irigykedéssel telített vegyes érzelmeket, mert tudják: azok is ugyanolyan cigányok, mint az itthon maradt szegény társaik.

– [Ezek a gazdagok... magyarok vagy románok?]

– *Cigányok, min mü! ()*

– [De maguk nem cigányok...]

– *Magyar cigányok.*

– (szomszéd) *Nem vagy sátoros, hogy legyél cigán! Eredeti magyar vagy, a buletinodba azt írja: magyar. Milyen véred van?*

– *Há piross.*

– (szomszéd) *S a magyarnak, románnak milyen van?*

Az identitás társadalmi térbe való kivetítéseként a pénzesebb cigány családok a magyar háztartások mintájára székely kapuk állításával konszolidálják magyar identitásukat. A székely kapu a lokális társadalomba való integráció és az anyagi jólét szimbóluma is egyben (Kotics 1999. 128–129; Pozsony 2002. 98–99.). Mint identitásjelölő objektum ezzel elveszti szimbolikus jelentőségét, elterjedése a cigány lakosságnál a magyarok szempontjából nemkívánatos, de folyamatban lévő jelenség.

A téglavetés gyakorlata egy idős cigány család szerint kizárólag rájuk, cigányokra korlátozódott, magyar ember régebb sem és most sem foglalkozik ezzel. [Sokan foglalkoznak?] *Sokan. Téglavetők ezek.* [S csak magyarok vagy cigányok?] *Cigán, mind cigán vót drága.* (11) Ezzel egybehangzó a magyarok álláspontja, mely szerint a cigányok bármilyen házat építenek, és bármilyen kaput állítanak eléje, akkor is cigányok maradnak a borszín, a mentalitás és az erkölcsi érzék, valamint a gazdálkodási formák, a háztartás

24. A személyes dokumentumok közül a keresztlevélben és a személyi igazolványban (*buletin*) nincs feltüntetve a nemzetiség, csak a kötelező katonai szolgálatot igazoló dokumentumban (*livrét*).

és az életszervezés szempontjai alapján.²⁵ Nagyborosnyó cigány közösségének magyarként való elfogadása mindaddig nem történt meg, és minden jel arra mutat, hogy nem is fog megtörténni az etnikumok közt húzóóda társadalmi és kulturális szakadék miatt, nem közelíti a két etnikumot az a tényként megfogalmazott vélemény sem, hogy *mind művelt iskolások a cigányok, a régi-régi cigán szokást kezdik hagyni.* (9)

Összefoglalva elmondható, hogy az együttélési technikák a két etnikum részéről másként nyilvánulnak meg, sőt a gazdaságilag eltérő háttérrel rendelkező cigány csoportok is sajátos módon élnek meg az etnikumközi viszonyt. A magyarok részéről következetes a kizárás, a szegényebb cigány családok fokozottan asszimilációs, integrációs hajlamúak, a tehetősebb cigányok nagyobb arányban vállalják cigány identitásukat, és folyamatos szimbolikus rivalizációt folytatnak, amikor javaikat a magyarok gazdaságaival hasonlítják össze. A két etnikum közötti kooperációra csupán elszórt adatok vannak, ezért nem tekintem jellemzőnek (csupán a téglavetés kapcsán).

8. ... kisebbségi komplexusok születnek... Frustráció

Nagyborosnyón a társadalmi és a gazdasági szerkezet alapvető meghatározója a cigány közösség. A magyar lakosság háttérbe szorult lélekszám és gazdasági helyzet tekintetében is.

A magyar kisvállalkozások mellett egyre hangsúlyosabban jelentkeznek a cigány befektetők: a Faust nevű kocsmát például cigányok működtetik. A cigány gazdaságok felszereltsége fokozatosan a magyarokéhoz közelít, több (5–6) teherautó van a tulajdonukban.²⁶

A gazdagabb cigány családok nyugati mintakövetését az egykezés megjelenésében is tetten érhetjük, céljuk ezáltal a minél nagyobb vagyontörökítés, több gyerek esetén a törekvés a külön házak építésére és autók vásárlására irányul. Annak ellenére, hogy felismerték az oktatást mint a társadalmi mobilitás egyik legbiztosabb útját, jelenleg nincs példa arra, hogy egyetlen család is a gyerekeit tovább taníttatná. Még az elemi oktatásból is elvonja a gyerekeket a pénz utáni hajsza, azáltal, hogy magukkal vi-

25. Foglalkozás szempontjából például nem történt jelentős változás az elmúlt száz évben, ugyanúgy a téglavetés és a hálózó kereskedelem juttatja bevételhez a cigány lakosságot.

26. E gazdaságok nem mezőgazdasági termelésre szakosodnak, sokkal inkább az áruforgalmazás terén felfedezett hiányt kívánják pótolni (pl. a téglavető számára fűrésztelepi fahulladékot szállítanak, de a lakosság tüzelőanyagát is javarészt ezek a teherautós fuvarosok szállítják le).

szik egy-egy kilépési fázisban. Az oktatásból való kimaradással pedig továbbra is²⁷ zárt marad előttük a társadalmi felemelkedés lehetősége.

A falu egykori református lelkésze szerint *Nagyborosnyón nem a cigányok vannak kisebbségben, hanem a magyarok. Mindaz pedig, ami a falu közösségi erejét jelenti, a föld, az erdő, az ingatlan – túlnyomó része az ő tulajdonukban van. Aki itt él, ezt látja. Speciális helyzet alakult ki: miközben a magyar embernek alig telik annyira, hogy nyáron kimeszelje a házát, a szomszédja emeletet húz, manzárdot épít, kocsit cserél. Emiatt pedig kisebbségi komplexusok születnek* (Józsa 2004. 5.). A magyar közösség rosszallása a gazdagabb cigány családokkal szemben is megnyilvánul, általános vélemény, hogy az anyagi fejlődés nem jár együtt a kulturális fejlődéssel.

A téglavetés, a munkamigráció és a vallási normák (a Jehova Tanúi esetében) együttthatóinak tulajdonított, fentebb felvázolt gazdasági előrelépés – mint láttuk – nem érvényes a teljes cigány közösségre. A tőkeerős csoport mellett a cigányok 15–20 százaléka különböző állami segélyekből, *szocsiból* él, amelyet mezőgazdasági napszámos munkából és/vagy téglavetésből származó jövedelemmel egészítenek ki, tevékenységükkel az önálló és a vegetáló háztartások határmezsgyéjén ingadozó életmódot tartanak fenn (Oláh 2004. 30.). Állami munkahelyeken vagy magánvállalatoknál jelenleg a cigányok közül egy sem dolgozik. A modern világ ideáltípusos rendjével párhuzamban Nagyborosnyón a társadalmi egyenlőtlenséget még a cigány lakosságon belül is a foglalkozás és nem a származás determinálja.²⁸

Létszámuk függvényében a lokális politikai erővonalakat is ők húzzák meg. Az eddigi helyhatósági választások alkalmával egy emberként támogatták a magyar demokrata érdekvédelmi szövetséget, és az annak színeiben induló polgármestert, aki 1990 óta folyamatosan ezt a pozíciót tölti be. Többszöri visszaválasztását köztudomásúlag a cigányoknak köszönheti, akiket kampány idején bőségesen meg szokott vendégelni. A falu öregedő magyar lakossága – számbeli kisebbség lévén – mindeddig nem tudta a polgármestert leváltani. Vezetői pozíciókra a cigányok megfelelően felkészült személy hiányában még nem pályáztak, de ez egyelőre fölösleges lenne, mert a jelenlegi polgármester teljesen felvállalja az ügyeiket, hisz pozícióba jutását és folyamatos visszaválasztását nekik köszönheti.

27. A legidősebb korosztályhoz tartozók közül többen teljesen analfabéták.

28. A társadalmi egyenlőtlenségi rendszer fokozatairól bővebben lásd Hradil é. n. 98.

9. Nagyborosnyón magyar ember nem mer hosszú távban gondolkodni! Következtetések

1. Nagyborosnyón a téglavetői gyakorlat és a vendégmunka sajátos összefonódása eredményeként a cigány csoporton belül horizontális törések álltak be, a gazdasági helyzetek kétpólusossága kiélezetté – nagyon gazdag és nagyon szegény – vált. A gazdasági választóvonal a jövőben minden jel szerint tovább fog mélyülni a konszolidált gazdasági helyzetűek további tőkefelhalmozása és a szegények sikertelen feltörekvési tendenciái folyamánként.

2. A migráns csoportot nagyfokú gazdasági racionalizmus, a piaci igényeknek való rugalmas megfelelés (vö. Anghel 1999. 108.), receptivitás és adaptálódási hajlam jellemzi. A cigány közösség számára a láthatatlan gazdaság több, egymást kiegészítő forrásból származó jövedelmei jelentik a kizárólagos megélhetési lehetőséget. Ezek egy része olyan értelemben illegális, hogy nem vonatkoztatható rá az adózási rendszer, más tevékenységek viszont kétségkívül megsértik a törvényt. A felvetett kérdések válaszkereső értelmezései közben – úgy tűnik – megkérdőjeleződött a becsületes munkával ennyire nem lehet meggazdagodni,²⁹ magyarok és szegény cigányok részéről megfogalmazott kijelentés előítélet-volta. Az általános tendenciákat kutatva példánk erre, tehát a szürke és a feketegazdaság mezsgyéjén mozgó jövedelemszerző tevékenységekre világítanak rá.

3. Az egykor társadalmi deprivációt megélő cigányság rohamos túlsúlyba és kedvezőbb gazdasági helyzetbe kerülése a magyar közösség egészében frusztrációt generál. Ez az állapot a magyarok introverzióját, az interetnikus kapcsolatok leépülését jelenti, és a két etnikum hangsúlyozódó szegmentáltságát fogja eredményezni.

29. Itt a seftelő cigányok példáira gondolok, ahol maguk mutattak rá üzleti sikereik nyitjára: *kit hogy lehet behúzni!*

Adatközlők

(1) 40–45 év körüli cigány férfi, nőtlen, a szegény csoport tagja, református

(2) 30 év körüli cigány nő, férjezett, a szegény csoport tagja, református

(3) 25 éves cigány fiatalember, nős, üzletelő, a gazdag csoport tagja, Jehova Tanúi szimpatizáns

(4) 15 éves cigánygyerek, (3) testvére, időszakosan ő is piacozik, a gazdag csoportba tartozik, református

(5) 35 év körüli férfi, nős, informálisan szerződötetett erdőmunkás Miskolc környékén, gazdag csoport, Jehova Tanúi tagja

(6) 35 éves cigány férfi, nőtlen, (1) testvére, szegény csoport, református

(7) 20 éves cigány fiatalember, nőtlen, üzletelő, gazdag csoport, református

(8) Miki, 31 éves cigány férfi, nőtlen, egykori üzletelő migráns, életvitelének tulajdoníthatóan jelenleg is a szegény csoport tagja, református

(9) Géza, 45-50 év körüli cigány férfi, (10) férje, időszakos migráns, gazdag csoport, református

(10) 45 év körüli cigányasszony, (9) felesége, egykori migráns (piacozó), gazdag csoport, Jehova Tanúi tagja

(11) 70 éves cigányasszony, férjezett, egykori téglavető, szegény csoport, Jehova Tanúi tagja, faluban élő gyerekeik viszont igen tehetősek (ezért ők sem szenvednek szükségben)

Irodalom

ACHIM, Viorel

2001 Cigányok a román történelemben. Budapest

ALBERT Ernő

1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, 81–93.

ANGHEL, Remus Gabriel

1999 Poveste cu țigani maghiari. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 88–122.

BIRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor

2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, 13–49.

BOURDIEU, Pierre

1978 A szimbolikus tőke. In: Uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, 379–401.

FÁBIÁN Zoltán – KOLOSI Tamás – RÓBERT Péter

2000 Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 225–260.

FÜLPESI Gyula – KISS Dénes

2001 Roma közösségek együttélési stratégiái. *WEB Szociológiai folyóirat* 8–9. 5–34.

HRADIL, Stefan

é. n. Társadalmi struktúra és társadalmi változás. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, 67–139.

KEMÉNY István

2000 Előszó. In: Uő (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest

KINDA István – PETI Lehel

2004 Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom* II/2. 203–225.

KOTICS József

1999 Integrare sau segregare? In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 122–137.

OLÁH Sándor

2004 Gazdálkodásmód és életvitel. In: Uő: *Falusi láttelek. 1991–2003*. Csíkszereda, 25–32.

POZSONY Ferenc

1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, 111–118.

é. n. [2002] *Zabola*. Budapest

PRÓNAI Csaba

1995 Cigánykutatás és kulturális antropológia (rövid vázlat). *Kulturális Antropológiai Cigánytanulmányok I*. Budapest–Kaposvár

STEWART, Michael Sinclair

1994 *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. H. n.

SZABÓ Á. Töhötöm

2004 Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban. *Székelyföld VIII/9*.

VARGA E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye*. Budapest–Csíkszereda

Forrás

JÓZSA Zsuzsanna

2004 Nagyborosnyói őszi kép. *Roma Szombat. A Háromszék melléklete*. III/9. (okt. 9.) 4–6.